

– С. 59–62.

7. Залізняк Л. Стародавня історія України. – Київ, 2012. – 542 с.
8. Искрин В. Загадка венеры каменного века. – СПб.: Нестор-История, 2013. – 156 с.
9. Кухарчук Ю. Петро Петрович Єфименко (до 120-річчя від дня народження) // Археологія. – 2004. – № 3. – С. 135–140.
10. РейнакС. Аполлон. История пластических искусств. – М.: Проблемы эстетики, 1913. – 400 с.
11. РейнакС. Орфей. Всеобщая история религий. – Paris: AlcidePicard, 1910. – 544 с.
12. Ситник О. Олександр Черниш – визначний дослідник палеоліту та організатор науки // Матеріали і дослідження зархеології Прикарпаття і Волині. – 2009. – Вип. 13. – С. 11–16.
13. Ситник О. Олександр Черниші Молодове // Постаті української археології. МДАПВ.– Львів, 1998. – Вип. 7. –С. 21–23.
14. Столяр А. Происхождение изобразительного искусства. – М., 1985. – 300 с.
15. Тиводар М. Етнологія. – Ужгород, 1998. – 624 с.
16. Формозов А. К характеристике палеолитического поселения Мальта // Советская археология. – 1976. – № 2. – С. 205–210.
17. Художественная культура первобытного общества. В 2 т./ Сост. И. Химик. – СПб.: «Славия», 1994. – Т. 1. – 416 с.
18. Черныш А. О времени возникновения палеолитического искусства в связи с исследованиями 1976 г. стоянки Молодово 1 // У истоков творчества. – Новосибирск, 1978. – С. 18–23.
19. Черниш О. Поселення Молодове 1: другий пізньопалеолітичний шар // Археологія. – 1975. – Т. 16. – С. 49–57.
20. Bednarik R. The Pleistocene Art of Asia // Journal of World Prehistory. – 1994. – # 8 (4). – P. 351–375.
21. Dolitsky A. Siberian Paleolithic Archaeology: Approaches and Analytic Methods // Current Anthropology. –1985. – # 26 (3). – P. 361–378.
22. Sieveking A. Paleolithic Decorated Bone Discs // The British Museum Quarterly. –1971. – # 35 (1/4). – P. 206–229.

УДК 008-029:2: [94] (367)

Наталія Наталевич

Духовна спадщина стародавніх слов'ян: міфи, знаки, символи

Розглянуто уявлення стародавніх слов'ян про світобудову через міфи, знаки та символи, які утверджували непохитну систему цінностей і норм поведінки, закріплювали існуючий порядок у світі та суспільстві. Зазначено, що духовна спадщина стародавніх слов'ян у міфологічних образах передавалася з роду у рід і сприймалася як духовний заповіт предків, у якому зосереджені досвід і вікова мудрість поколінь.

Ключові слова: міфи, знаки, символи, духовна спадщина, стародавні слов'яни.

The article deals with the ideas of early Slavs about the universe through myths, signs and symbols forming stable system of values and behavior, which perpetuated the existing order in the world and society. It is noted that the spiritual heritage of early Slavs in mythological images was transmitted from generation to generation, and was perceived as ancestors' spiritual testament, which focused experience and wisdom of the

nation.

Key words: *myths, signs, symbols, spiritual heritage, early Slavs.*

У первісному суспільстві світ осмислювався через міфологічні образи. Довершена картина світобудови була відтворена у міфах. Вони народжувалися з природної допитливості людей та їхнього прагнення зрозуміти і пояснити дійсність. У міфах переплелись донаукові уявлення про природу і суспільство, ранні елементи релігії, філософії, мистецтва.

Проблема культурної спадщини стародавніх слов'ян викликає значний інтерес, її дослідження здійснюється культурологами, істориками, філософами, педагогами. Світоглядні вірування, уявлення та мораль слов'ян досліджували А. Афанасьєв, А. Ібн-Фадлан, Я. Грицак, Н. Камінська, М. Костомаров, В. Коротя-Ковальська, Ю. Шилов та ін.

Опрацювання наукових джерел засвідчили відсутність цілісних досліджень з питань виявлення культурної спадщини стародавніх слов'ян у сучасному соціокультурному просторі.

Метою статті є дослідження уявлень стародавніх слов'ян про світобудову через міфи, знаки та символи.

Міфологія, на відміну від легенд, казок, та інших видів фольклору має низку головних ознак: 1) міфи належать до історичних оповідей і сприймаються, як знання про минуле; 2) міфи формулюють зразки і норми поведінки; 3) міфи існують разом з ритуалами. Учасники ритуальних дійств є учасниками міфу і переживають його, як повторення подій про які розповідає міф [1, с. 36].

Міфи і міфотворчість по-своєму пояснюють світ, природу, суспільство, людину. Вони у своєрідній, дуже конкретній формі встановлюють зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім людства. Вони є каналом, по якому одне покоління передає іншому накопичений досвід, знання, цінності, культурні блага [2, с. 47].

Особливістю міфу є його сакральний характер, який не вимагає підтвердження. Норми поведінки сприймаються, як священні і недотримання їх може мати катастрофічні наслідки.

Міфологічна історія – це завжди історія творіння порядку із хаосу. Порядку були підпорядковані і зміни пір року, і рухи світил, і відносини між богами.

Стародавні слов'янські вірування були язичницькими і ґрунтувалися на обожнюванні сил природи. Все життя слов'ян пронизувала віра у втручання надприродних сил, залежність людей від богів і духів.

Найбільше вражали слов'ян явища природи, пов'язані з виявом сили та міці: блискавка, грім, сильний вітер, палахкотіння вогню. Не випадково верховним божеством був Перун – бог блискавки і грому, який, як і всі інші боги, втілював у собі добрий і злий початок: він міг уразити людину, її житло блискавкою, але водночас він, згідно з міфом, переслідує Змія, який переховується в будь-якому предметі, наздоганяє і вбиває його. Після перемоги над Змієм іде дощ і очищає землю від нечистої сили. Не менш сильними і грізними були Сварог – бог вогню; Стрибог – бог вітрів, який втілює стріли і війну; Даждьбог – бог успіху, який

ототожнювався з сонцем; Хорс – бог сонця (іноді місяця); Симаргл – бог підземного світу, як він здебільшого трактується. Уявляли його в образі крилатого пса [6, с. 69].

Помітною рисою є і слабо виражений антропоморфізм богів: вони мало схожі на людину, нагадують переважно фантастичних істот. Скульптурні зображення божеств виконувалися частіше за все з дерева, рідко з каменю. Унікальним пам'ятником культової скульптури є так званий Збручський ідол. Вчені досі сперечаються, кого ж саме він зображає. Ідоли богів встановлювалися не в храмах, а в гаях, на берегах річок і т. д., такі місця називалися капищами. «Такі ... погані мольбища їх: ліс, і каміння, і ріки, і болота, джерела, і гори, і горби, сонце і місяць, і зірки, і озера. І, простіше кажучи, всьому існуючому поклонялися вони яко Богу, і шанували, і жертви приносили», – осудливо писав пізніше один з церковних діячів про прихильників народної релігії.

Культи божеств – прийняті ритуали жертвоприношень і звертань, священні атрибути, слова молитов – відомі дуже мало. Шкоду, марноту, негативні властивості втілювали в дохристиянських народних віруваннях злі духи: лісовик, біс, водяний, русалки, полуденниця – дух літньої полуденної спеки, крикси – духи крику і плачу тощо. Злі духи вважалися безпечними для тих, хто дотримувався всіх обрядів і заборон [8, с. 12].

Світогляд східних слов'ян формувався відповідно до загальноєвропейських тенденцій розвитку уявлень про світ. Як і інші народи, вони вірили у пекло, небесну твердь, центр світу («світове дерево»), вирій (місце на небі, куди відлітають душі померлих праведників). Життя людини підлегле долі – «суду божому». Правда, доля у східних слов'ян не була невідворотною, але головні події людського життя вважалися визначеними наперед. Недаремно майже кожне календарне свято включало обряди ворожби про майбутнє життя людини.

Поряд з віруванням в істот обожнювались всілякі духи і сили природи: сонце, місяць, зірки, повітря, вітер. Однак особлива шана віддавалась деревам: кожне символізувало той чи інший рід, плем'я свято оберігалось. Перше місце займав дуб, особливо старий – символ мудрості; ясен – присвячувався Перуну; клен і липа – символи подружжя; береза – символ чистоти. Мабуть, з цих давніх часів веде відлік поетичне народне свято Зеленої неділі, коли практично кожна українську оселю прикрашають зеленню як символом чистоти, сили духа, єднання з природою [9, с. 27].

Священними вважали також птахів і тварин. Зокрема, зозуля – сприймалася як провісниця майбутнього; голуб – як символ кохання; ластівка – як доля людини; сова – як символ смерті і пітьми. З тварин священними були віл і кінь, а з комах – бджола і сонечко. Асоціативний ряд зрозумілий і сьогодні [10, с. 72].

Поряд з матеріалізованими уособленнями божої сутності східні слов'яни вірили у присутність особливої суті – душі, яка, за їхнім поняттям, продовжувала існувати після смерті людини і залежно від його чеснот ставала або рабом, або добрим духом. На кожному кроці відчувалась присутність предків, «дідів», зокрема під час народження, весілля, смерті.

Важливою рисою вірувань праукраїнців дохристиянської доби була

життєрадісність. Вони не мали в своєму пантеоні суворих, жорстоких богів, а жили спільним життям з природою, відчували її тепло і ласку [7, с. 23].

Але на основі «Велесової книги», яка є однією з небагатьох рукописних пам'яток світогляду стародавніх слов'ян, можна зробити висновок, що ці люди не були язичниками, як вважає більшість науковців. Адже в книзі ми можемо прочитати наступні слова: «Бог єдин і множин». Звідси можна зробити висновок, що наші пращури вірили в єдиного Бога, який мав багато інших уособлень, що покровительствували різним сферам життя та силам природи. Як згодом у Християнстві крім Бога існували різні святі, які теж відповідали певним сферам життя людини [4, с. 57].

Майже за тисячолітню історію свого існування українці сформували власні уявлення про навколишній світ і пов'язані з ним вірування, причому ці вірування увібрали в себе елементи і язичницької, і християнської релігій. Як і колись, українці зараз вірять у різні прикмети, силу чарів, проклять, силу молитов, замовлянь, вірять у добру та лиху годину, легкі й тяжкі дні, віру в нечисту силу – все це у видозмінений, а іноді і в первісній формі дійшло до нашого часу.

У народі вірили й вірять, що є нещасливі роки – високосні, прихід яких зустрічали з острахом і внутрішнім трепетом, бо «це роки великого мору на людей і худобу». У високосні роки не укладали шлюбів, бо шлюб буде нещасливим, не будували будівель, бо згорять або ж життя нормального там не буде. Особливо нещасливим вважався день преподобного Касяна – 29 лютого, який випадає раз на чотири роки. Образ Касяна у народній уяві негативний. Три роки він ніби-то сидить, а на четвертий прокидається і дивиться навколо. І горе тому, на кого він гляне: чи людина, чи тварина – все загине. Тому в цей день намагалися менше бувати на вулиці, цього дня не купували худобу, птицю – вважали, що все одно добра з них не буде.

Ще з незапам'ятних часів люди обожнювали Сонце. Сонце – це життєдайна енергія, тепло, що пробуджує все живе від зимового сну, дарує щедрий урожай. Йому поклонялися, до нього зверталися з молитвами. Не випадково, що серед найдавніших магічних знаків знак Сонця – коло – найголовніший. Обожнювання найголовнішого небесного світила спричинило до появи цілої системи заборон і застережень. Не можна погано говорити про нього, навіть якщо воно немилосердно палить і стоїть засуха; не можна показувати на нього пальцем, бо палець усохне. Вірили в те, що сонце за людські провини може на них образитись і тоді згорять усі посіви і настане великий голод. Затемнення ж сонця вважалося передвісником великих нещасть, мору, пошестей, воєн. Вірячи у велику магічну силу Сонця, до нього зверталися із молитвами у різних життєвих ситуаціях: із проханням дати добрий урожай, дати здоров'я, достаток, щастя. Молоді дівчата могли у молитві до Сонця попросити для себе привабливості, людської прихильності, щасливої долі. І зараз, якщо ми з молитвами звертаємося до Бога і робимо це не перед іконами, то обов'язково стаємо обличчям «на схід сонця» [5, с. 12].

Місяць у слов'ян-язичників – культове божество, якому теж поклонялися, до якого зверталися з молитвами, приносили жертву –ліплені вареники та пироги, які символізували це небесне світило. Та не тільки користь від Місяця, від нього людям

може бути і велика шкода. Вірили, якщо місяць світить на сплячу людину, особливо дитину, вона може стати сновидою або ж захворіє на іншу тяжку хворобу, тому і колись, і зараз матері завішують вікна, оберігаючи дітей від негативного впливу місячного сяйва [5; 7; 11].

Вода в уявленні слов'ян – це символ чистоти та здоров'я. З давніх часів існують магічні обряди, ритуали, пов'язані з культом води. З незапам'ятних часів дійшов до нас обряд очищення водою, що можна спостерігати в Купальських дійствах та на Водохрещення. Вважалося, що вода змиває хвороби, невдачі, навіювання (зурочення). Вона не тільки очищає від бруду, а й зцілює. Вірячи у магічну силу води, зілля і слова, наші предки у купіль новонароджених кидали руту, м'яту, барвінок, чорнобривці, любисток і, обмиваючи дитинку, промовляли побажання чи замовляння. Ці традиції по-декуди збереглися і нині.

Перехрестя двох доріг у слов'ян зажило слави «нечистого місця», і, мабуть, не випадково. Саме тут відбуваються магічні дії, пов'язані з добром і злом: тут промовляють замовляння, сюди викидають попіл, шпильки, металеві гроші чи інші наговорені предмети. «На перехресті чорти навкулачки б'ються», – так говорять у народі про це місце, що «належить нечистій силі». Тому й перехід через перехрестя вважається досить-таки небезпечним, бо можуть причепитися скинуті кимось тут хвороби, зурочення, невдачі тощо. Щоб уберегти себе від неприємностей, переходили дорогу в іншому місці або захищали себе оберегами. У народі вірять, що у збудованих на перехресті доріг будинках оселяється нечиста сила, яка не лише вночі, а й удень безчинствує, наводячи жах на мешканців: без чиєїсь допомоги самі по собі рухаються, падають, ламаються речі, чуються голоси, завивання, з'являється вогонь, привиди та інше, від чого життя перетворюється у суцільне пекло. У таких будинках ніхто не живе, і навіть нові вони стоять пустою.

Поріг у віруваннях наших предків – це межа між внутрішнім і зовнішнім світом, тобто особливе місце, на якому і біля якого слід особливо й поводитись. Не лише колись, а й зараз скрізь почувеш, що через поріг нічого не можна давати, не можна перемітати сміття – з кимось посваришся, під поріг або до порога можуть принести й покласти наговорені речі, тому не слід піднімати те, що ви самі туди не клали.

Надприродні властивості часто приписувалися і предметам домашнього вжитку. Зокрема вважали, що дзеркало – це витвір нечистої сили, вихід в інший, невідомий нам світ. Не випадково, що багато магічних обрядів, ворожінь проводяться із використанням дзеркала. Існує цілий ряд заборон, повір'їв та прикмет, що стосуються дзеркал: дитині до трьох років не можна дивитися у дзеркало – проглядить своє щастя, розіб'єш дзеркало – будуть неприємності, а то й нещастя, будеш ввечері довго дивитися у дзеркало – присниться страшний сон та інші [11, с. 18].

Більшість сучасних православних свят та традицій українців – це симбіоз давньослов'янських дохристиянських вірувань та канонів і догм християнської релігії Візантійського зразка часів Київської Русі. Навіть сама назва «Православ'я» походить від дохристиянських вірувань слов'ян. Тобто, славіння «Праві» – світу в якому жили наші предки.

Отже, порівняльно-узагальнювальний аналіз історичних, культурологічних джерел дав можливість прослідкувати зв'язок вірувань стародавніх слов'ян і сучасних українців та окреслити перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Джерела та література:

1. Аничков Е.В. Язычество и Древняя русь // Записки историко-филологического факультета Санкт-Петербургского Университета. / Е.В. Аничков. – Санкт-Петербург, 1914. – часть 117.–С. 36
2. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. / А.Н. Афанасьев. – 1995. – С. 47.
3. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. / Я.Е. Боровский. – Киев, 1982. – 196 с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Й. Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 56 с.
5. Ковальчук О.В. Українське народознавство. / О.В. Ковальчук. – Київ: Освіта, 1992. – 83 с.
6. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. / М.І. Костомаров. – Київ: Либідь, 1994. – 91 с.
7. Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства. Навчальний посібник для учнів старших класів та студентів. / О.П. Моця, В.М. Ричка. – Київ: Глобус, 1996. – 224с.
8. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. / Б.А. Рыбаков. – Москва, 1983. – 87 с.
9. Шилов Ю. Основы славянской цивилизации. Монография. / Ю. Шилов. – Москва: Осознание, 2008. – 135 с.
10. Шилов Ю. Праісторія Русі–України. / Ю. Шилов. – Київ–Хмельницький: Українське Козацтво, 1998. – 243 с.
11. Шилов Ю. Джерела витоків української етнокультури. / Ю. Шилов. – Київ: Аратта, 2002. – 387 с.

УДК 801.81:398(=1612):11

Тетяна Шевчук

Війна в міфологічному просторі українських фольклорних снотлумачень

Проаналізовано фольклорні снотлумачні наративи про війну, що мають міфологічну структуру. У зафіксованих текстах виокремлено головну опозицію: «життя–смерть». У снотлумачних наративах виділено три основні семантичні концепти: «мати», «поле», «птаство». Статтю написано на польовому матеріалі, який збрала авторка у 2013–2014 роках.

Ключові слова: міфологія, фольклор, снотлумачний наратив, війна, структура.

The article explores the oral dream narratives about war. Basing on the original texts, the author analyzes the central opposition of the narratives: «life–death». In the latter three main semantic concepts are pointed out: «mother», «field», «birds». The paper is based on the materials collected by the researcher.

Key words: mythology, folklore, dream narratives, war, structure.

Війна є вживою темою культурної антропології [14]. Дослідникам міфології вона також не чужа (особливо тим, хто, для прикладу, цікавиться трансформаціями Вайю – давнього індо-іранського бога вітру, а також смерті, війни) [2]. Не